

kább azt a törekvést, hogy megfogalmazódjanak a posztkommunista társadalom szociológiájának munkahipotézisei. Szelényinek iskolateremtő hatása van ma a megújuló szociológiai elemzésekben. Az ő munkássága replikára ösztönzi a kollégákat, egyetemistákat és már jelentős az a lehetőség, amit a Replika lap is kihasznál.

A Replika idei számaiból számomra a 2—3. volt a legérdekesebb. Tartalmilag a megszokott három területet fedi: replika, kitekintés és a tájékoztatás. A lap ugyanis körkérdésként dolgozza fel például a társadalomtudományi mérés természetét, a többi színvonalas módszertani tanulmány, ill. hozzászólás mellett. A szociológia professzionalizálódásáról több mint harminc oldalas interjúk készültek, ahol a kikérdezettek ismert egyéniségek: Kemény István, Csepeli György, Kolosi Tamás, Cseh-Szombathy László, Tamás Pál.

Folyóiratszémlem végén hagy álljon elismerő véleményem a Tájékozódás c. rovatról. Jelentősnek tartom a szerkesztők tervét, hogy rend-

szerezen hírt adnak a hazai és a nemzetközi szakmai közélet aktuális eseményeiről. Így kerültek a lapba többek között társasági hírek, pályázatok, a hazai (Magyarország) szociológiai kutatások, díjnyertes TDK-dolgozatok, a szociológiai világkonferencia madridi hírei, de nem utolsó sorban a könyvtárak értesítései és alapítványok közleményei.

A külföldiek számára jóleső törekvésnek tűnik a Kitekintés, ahol eddig Jürgen Habermasszal készült interjú, és francia valamint román szociológusok mutatkozhattak be. Mi jogosláv szociológusok (és nem csak szociológusok) az összes többi intellektuális erővel együtt az utóbbi időben kimondottan nehéz helyzetben próbálkozunk a viták, kritikák, tribünök, szakmai találkozók megszervezésével. Hogy ezt a vákuumot némileg pótolni tudjuk, ajánlom az érdeklődőknek a Replika rendszeres olvasását.

GABRIĆ MOLNÁR Irén

Györe Zoltán

JEGYZETEK A MAGYAROK ÉS NEM MAGYAROK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN 1918—1941 ELNEVEZÉSŰ TÖRTÉNÉSZ-KONFERENCIÁRÓL (1991. X. 24—26)

Ez a tudományos értekezés az egybeesések jegyében zajlott le. Egyrészt, kezdete megegyezett az 1956-ös forradalom és nemzeti felkelés 35. évfordulójával, a konferenciát vendégül látó Szigetvár városi rangra emelésének 25., és az itteni történetész tanácskozások ugyancsak 25. évfordulójával. Másrészt, a konferencia szervezői az ötödik éve tartó ciklus (Magyarok és nem magyarok a Kárpát-medencében) során az idén jutottak el a két világháború közötti korszakig. Ez annyiban egybeesés, hogy a szemlélt időszakot jellemző kiemelkedő kérdések közül, több, napjainkban egyre erőteljesebben aktualizálódik. Gondoljunk csak a határkérdésekre, a nemzeti, vallási kisebbségek problémáira, a nagyhatalmak felbomlott erőegyensúlyának kérdésére, a közép- és kelet-európai kis- és közepes államok problématikájára, a konföderációs tervekre, és végül, még mindig, a „vörös veszedelemre”.

Az értekezés 17 előadója közül hat külföldről (Németország, Ausztria, Románia, Szerbia

és Horvátország) érkezett. A történetészeken kívül jelen volt egy jogász és egy szociálpszichológus is. Az ilyen megoszlás pozitív eredménye a nézőpontok különbözősége volt, mind a kiválasztott témákat illetően, mind pedig módszertani szempontból.

A konferenciát *dr. Polányi Imre* a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Történelem Szakosztályának elnöke nyitotta meg, felkérve az egybegyűlteket az eltérő nézettek toleráns fogadására. Őt a pécsi Janus Pannonius Egyetem rektora, *Ormos Mária* követte, *A nemzetiségi kérdés a pártisi békekonferencián* c. előadásával. Ebben, egyebek között kifejtette, hogy az első világháborút követő problémák jó része onnan ered, hogy a békekonferencián elvetették a békekötés tárgyalásos megvalósításának és az etnikai határok megvonásának elvét, s ehelyett a béke a nagyhatalmak (azon belül is egy kis csoport vezető politikus) olyan diktatúrává vált, melynek vezérével a győztes hatalmak és szövetségeseik gazdasági,

valamint stratégiai érdekeinek érvényesítése a vesztesek rovására.

Magyarország esetében az etnikai határoktól fontosabbnak ítélték a szomszéd államoknak tett ígéretet betartását, továbbá gazdasági és katonai erejük területigarápítással történő növelését. A magyarokkal szembeni kedvezőtlen légkörről tanúskodnak a békekonferencia egyes résztvevőinek kijelentései is: „... Károlyi Mihály egy imperialista tirannus...”, „... magyarok nem léteznek, a magyarság csupán tüzzer nemesiszkiója...”. Ilyen vélemények ismeretében sem könnyű megérteni azonban a szomszédos államok néhány korabeli vezető „gondolkodójának” határrendezési elképzelését, mely szerint Magyarországot a Duna-Tisza közére kell szorítani.

A rövidlátásról tanúskodó határmegállapítások eredményeként Európában a két világháború közt is több mint 30 millió személy élt kisebbségi sorban, ez pedig maga után vonta a Népszövetség kisebbségi rendszere megteremtésének szükségességét. *Brubács János* ezt a kérdést jogi szempontból vizsgálta. Kiemelte, hogy Wilson amerikai elnök elképzeléseiben kisebbségvédelmi rendszer nem is szerepelt, tekintettel arra, hogy szerinte az önrendelkezési jog következetes alkalmazása szükségszerűen etnikai határokat kell, hogy eredményezzen. Mint láttuk, csakhamar kiderült, hogy a győztesek ezt az elvet csupán érdekeik érvényesítésében alkalmazták. Ilyen körülmények között, hogy elejét vegyék a lehetséges kisebbségi elégedetlenségeknek, s ezáltal elősegítsék az új, megnagyobbodott államok mielőbbi konszolidációját, létrehozták a már említett kisebbségi rendszert. A mechanizmus a győztesekkel megkötött szerződésekből, a vesztes államokkal kötött békeszerződések megfelelő paragrafusaiából és a később aláírt kétoldalú szerződésekből állt. A rendszer működéséért a Népszövetség vállalt garanciát. *Brubács* esetelte a mechanizmus főbb hibáit is: a nemzetiségek számára csak a minimális kisebbségi jogokat (polgári jogegyenlőség) irányozta elő, nem tartalmazta a kisebbségi jogok megsértéséért járó szankciókat, a garanciális rendszer pedig fölöttébb nehézkes és bonyolult volt.

A Német-, az Osztrák-Magyar és az Orosz birodalom felbomlása a kisebbségi kérdések mellett súlyos gondként hozta előtérbe az erőgyen-

súly problémáját. Ennek oka, hogy a háború után létrejött kis és közepes államok gazdaságilag, katonailag és politikailag többnyire gyöngék és önállótlank voltak, így alkalmatlanok arra, hogy kellően ellensúlyozzák a pángermanizmust, valamint a Szovjetunió törekvését. Az egyensúly helyreállításának legcélszerűbb megoldását többben egy közép-kelet-európai konföderáció létrehozásában látták. *Romsics Ignác* értekezése vonatkozott erre a témakörre, különös tekintettel az Egyesült Államok szerepére. Elmondta, hogy először 1918-ban merült fel a Baltikumtól az Adriai tengerig húzódó államszövetség megteremtésének gondolata. Egy ilyen konföderáció a már említett erőegyensúly mellett, lehetővé tette volna az etnikai ellentétek simább rendezését is. Létrehozásában számításba jöhetett volna Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Ausztria, Jugoszlávia, Románia, Bulgária és Görögország, különféle csoportosításokban. Az USA székéltői szükségesnek tartották az esetleges államszövetség maximális gazdasági önállóságát, továbbá lakossága életszínvonalának erőteljes emelését. A második világháború idején úgy képzelték, hogy a vázolt államszövetséget az Egyesült Államok és a Szovjetunió közösen hozná létre, azzal, hogy egyiküknek sem válna vazallusává. A háború vége felé azonban kitűnt, hogy a Szovjetunióknak nem áll érdekében egy nagy lélekszámú független államszövetség életre hívása. Az USA viszont ebben a térségben nem volt hajlandó elképzeléseit fegyveres erővel is alátámasztani, ezért a konföderáció megvalósítása ezúttal is elmaradt.

A konferencia két résztvevője a zsidóság helyzetével foglalkozott. *Tarján Gábor* (*Holocaust a Balkánon*) a jugoszláviai és bulgáriai zsidók második világháborús szenvedéseit elemezte. Kifejtette, hogy e térségben is érvényesült a zsidók megsemmisítésének három fokozata: gazdasági erejük eliminálása, lélektani összetörés, és fizikai megsemmisítés. E célok elérésére az államhatárolom széles eszköztárral rendelkezett. Említsünk néhányat: a zsidók vagyonának államosítása, zsidó adók bevezetése, zsidó igazolványok, a sárka csillag kötelező viselése, mozgáskorlátozás, a zsidók kitiltása a közközházakból, gettók, gyűjtőtáborok, deportálás és végül a gázkamra.

A 82 242 jugoszláviai zsidó közül 65 000 járta végig ezt az utat.

Szita Szabolcs a magyarországi és romániai zsidóság sorsáról beszélt. Kifejtette, hogy Magyarországon az első zsidótörvények 1938-ban és 1939-ban láttak napvilágot, a zsidók társadalmi és gazdasági szerepének háttérbe szorítását célozva. A kormány e törvényekkel szeretne volna elérni a szélsőjobb oldali erők végső kielégítését. Ez sajnos téves elképzelésnek bizonyult — amellett, hogy növelte a szélsőjobb étvágyát, tág teret nyitott a magyarság erkölcsi hanyatlásának is.

A magyar-német viszony legnagyobb teherterele az volt, hogy a magyar fél a németek többszöri érélyes követelése ellenére sem volt hajlandó lehetővé tenni a nagy létszámú (725 000 zsidó és 100 000 zsidónak minősített — a megnagyobbodott Magyarország területén) deportálását. A zsidók iránti — föltételesen — védelmező magatartás 1944 márciusában megváltozott, és sorozatos zsidóellenes intézkedések csúcspontjaként, 51 nap alatt, 147 szerelvényel, 437 402 zsidót deportáltak Németországba. Ezt az embertelen akciót a 200 fős Eichmann-kommandó a magyar hatóságok tevékeny közreműködése nélkül nem hajthatta volna végre.

A háború végén a trianoni Magyarország területén 196 000 zsidó maradt. *Szita Szabolcs* véleménye szerint a mai Magyarország területére vetítve a zsidók második világháborús vesztesége 340 000 személy körül mozog.

Romániában egészen más volt a 756 000 lélekszámú zsidósággal szembeni viszonyulás: itt már 1940 óta napirenden volt a zsidók üldözése, majd deportálása. Az üldözések olyan méreteket öltöttek, hogy Hitler szükségesnek tartotta „megdicsérni” Antonescu marsallt, mondván, hogy a románok még a németektől is radikálisabbak. A román hatalom magatartása csak a német vereségek nyomán változott meg. 1944-ben leállították a deportálásokat. A háború után számos zsidó tért vissza Romániába, így 1947-ben 410 000-en voltak.

Tóth István a magyarországi szlovákok két világháború közötti helyzetéről beszélt. Kihangsúlyozta, hogy a magyarországi szlovákság (a trianoni Magyarország területére számítva, 165 000 fő) körében az anyanemzetűtől való elszakadás pillanatában a polgári érés igazán még el sem indult, ami a háborút követő időszakban e kisebbségnél alacsonyabb nemzeti tudati szintet eredménye-

zett. Ennek ellenére nemzeti öntudatukat egy-életi élet segítségével, színjátszó csoportok, elemi iskolák (55) által mégis fenntartották. Jelen voltak a helyi közigazgatási szervezetekben, továbbá az elemi szintű műveltség szintjén rögtön a németek és magyarok után következtek.

Víg Károly a szlovákiai magyarság szellemi és politikai elitjét vizsgálta kultúrtörténeti szempontból.

Ante Sekulić a bácskai horvátokról beszélt, különös tekintettel Stjepan Radić és Blaško Rajić viszonyára.

Rüdiger Mali a szlovén-osztrák határmegvonás és a szlovén hatalomátvitel kérdését részletezte.

Gerhard Seebwan a Kárpát-medence térségében élő német és magyar kisebbség tipológiai összehasonlítását végezte el. Eközben kifejtette, hogy Magyarországon a két világháború közt totalitárius állam létezett, mely visszaszorította a német kisebbség nemzeti fejlődését.

George Iancu a román államhatalom kisebbségek iránti viszonyát taglalta. Véleménye szerint a román állam a történelmi igazságság megvalósulása, a kisebbségekkel pedig jól bántak.

Lipsey Illdikó értékezője is a romániai viszonyokat érintette. A transzilvanizmus gondolatával foglalkozva kifejtette, hogy az Erdély sajátosságára vonatkozó elképzelések már a XIII. század óta jelen vannak.

T. Simon Kinga bukaresti szociálpszichológus (*Ellenségkép mint történelemformáló tényező*) a romániai, és a tágabb térségben is, egyre inkább erősödő nemzeti alapú gyűlölködést motíválta. Röviden körvonalazta miképp torzítja, majd változtatja meg a gyűlölet, mind az egyén, mind pedig egy meghatározott közösség tudatát.

Négy történész a Jugoszláviában élő magyarok helyzetével foglalkozott.

Mészáros Sándor a vajdasági magyar kisebbség életéről szövege, a témakörből megjelent két könyve alapján. Felvázolta a magyarok viszonyulását az új hatalomhoz, továbbá gazdasági, kulturális, politikai és oktatásügyi helyzetüket, akárcsak a kisebbségi jogok megsértésének formáit.

A. Sajti Enikő a második világháború során lezajlott magyar és szerb atrocitások kérdését dolgozta fel. Részletezte a hírhedt 1942-es razzia

kiváltó okait. Eszerint, a német szövetséges azon követeléseit, hogy a magyar fél küldjön számottevő katonai erőket a keleti frontra, a magyar vezető körök egy nagyarányú katonai akció megszervezésével látták semlegesíthetőnek. A Délvidéken végrehajtott akciót fel lehetett tüntetni a német hadseregnek nyújtott hathatós segélyként a partizánok elleni harcban. Sajti Enikő kihangsúlyozta, hogy ez az elképzelés tévesnek bizonyult, és a razzianak csak negatív következményei voltak: a bácskai konszolidációs politika megtorése, és az erélyes nyugati elitélő reagálás.

A razziaát 1944-ben követő vérbosszúról szólva, kitért Cseres Tibor könyvére (*Vérbosszú Bácskában*), melyről elmondta, hogy forráskritikai és módszertani hibák miatt ajánlatos inkább irodalmi, mintsem történeti munkaként kezelni.

Szita László a szlavóniai magyarokról tartotta előadását. Kifejtette, hogy a baranyai magyarok kálvinista vallású őslakosok, míg az Iloktól Zágrá-

big szórványokban élők a múlt, s e században idetelepeült katolikusok. Számuk 1910 óta 100 000- ről a felére csökkent, aminek okaként a szórványelhelyezkedést, az egykézést, a kivándorlást, a második világháború utáni menekülést és a külföldi munkavállalást tüntette föl.

Pázmándy Zsuzsa Németországból, az urbanizáció hatását vizsgálta a vajdasági és szlovákiai német, valamint magyar kisebbség asszimilációjára. A két régió városainak tipológiai különbségeit követően, statisztikai adatokkal alátámasztva részletesen elemezte az asszimilációt gyorsító tényezőket: jelentős méretű migrációk, az államhatalom tudatos telepítéspolitikája, negatív diszkrimináció a földosztásnál, a szlovákiai ipar hátterbe szorítása a cseh által, a közhivatalok szlávosítása, több nyelv ismerete, magasabb műveltségi szint, stb. Pázmándy konstatálta, hogy a szláv elem részaránya lassúbb ütemben növekedett a vajdasági, mint a szlovákiai városokban.

GYÖRE Zoltán